

PUUSLIKUD JA MÄLU: Mis on ajalooliste sammaste ja tseremooniate väärtus? Kas ajas muutuv sümbol kannab samu väärtusi ka tänapäeval? Nõnda nagu on **Madonna** muutunud inimeste teadvuses olulisest religioosest tegelasest popstaariks, muutub ka suhtumine püstitatud mälestusmärkidesse ja nendega seotud riitustesse. Nii uute kui ka vanemate, riiklike ja kohalike mälestusmärkide näitel arutlevad panelistid nii monumentide loominguilisest poole kui ka igapäevase ja tseremoniaalse rolli üle. KesKus toob lugejani asjakohase vestlusringi, milles osalevad semiootik **Gregor Taul**, semiootik **Tiit Remm**, arhitektid **Laura Linsi** ja **Roland Reemaa** ning suursaadik ja kirjanik **Jaak Jõerüüt**. Tõepoolest, millal saabub aeg, mil suudame ilma sisepiinadeta kujutada dressides Kalevipoega? Või kas see üldse saabub? Koostöös Inimõiguste Instituudiga.

KALEVIPOEG KOLME TRIIBU DRESSIS? EHK MONUMENTIDE VÄÄRTUS EILE, TÄNA JA HOMME

Monumente puudutava vestlusringi moderaator **Gregor Taul** on õppinud Tartu ülikoolis semiootikat ja kõrvalerialana museoloogiat ning kunstiakadeemia magistriõppes kunstiteadust. Praegu õpib ta Portugali katoliku ülikooli kultuuriuuringute eriala doktoriooppes, kirjutades väitekirja monumentaal-dekoratiivkunstist Eesti, Läti ja Leedu näitel.

Tiit Remm on Tartu ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi teadur, olles semiootika osakonnas omandanud ka doktorikraadi väitekirjaga ruumisemiootikast (täpsemalt: "Sociocultural Space: spatial modelling and the sociocultural world").

Laura Linsi ja **Roland Reemaa** on Eestis ja Hollandis tudeerinud arhitektid, kes praegu töötavad oma erialal Suurbritannias. Laura ja Roland koos tšehhi kolleegi **Tadeáš Řihaga** kureerisid tänavuse Eesti paviljoni näituse "Nõrk monument" Veneetsia arhitektuuriabiennaalil.

Suursaadik ja kirjanik **Jaak Jõerüüt** on töötanud Eesti Vabariigi suursaadikuna nii Soomes, Itaalias, Küprosel, Lätis, Rootsis kui ka ÜRO juures, ta on paljude raamatute autor ja valdab eeskujulikult tseremooniate ja nende ajalooga seonduvaid keerdküsimusi.

PAAR TUHAT AASTAT MONUMENTE

Gregor: Kui iganes lugeda eesti keeles materjale monumentide kohta, siis viidatakse sellele, et Eestis pole õiget traditsiooni ja sellest tulenevad ka hädad nendega – Eesti linnaruumis ei ole neid olnud varem ja kui vaadata viimast raamatut “101 Eesti monumenti”, siis nendest saja ühest 75 on püstitatud hiljem kui 1920. See on justkui paari põlvkonna vanune teema.

Eesti monumentaalne maastik on tugevalt seotud Vabadussõja ja Vabadussõja monumentidega, mida on nimetatud ka monumentaalseks restitutsiooniks, mis toimus Eestis 1990-ndatel – nõukogudeaegsete monumentide eemaldamine ja vabariigiaegsete taastamine, monumentaalse mälumaastiku taastamine.

Kui vaadata teemat laiemalt, siis teatud mõttes saab läbi 20. sajandi teise poole monumentidesse suhestumist kirjeldada monumentaalsuse kriisi kaudu: juba 1930-ndate teisel poolel, kus Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu mõningad monumentid mingis mõttes solkisid seda renomeed ja see jätkus pärast Teist maailmasõda, kus meil ei ole palju näiteid, et tuntud head

kunstnikud oleksid tahtnud monumentidega tegeleda.

Tiit: Tegelikult on Eesti alal monumente püstitatud juba rohkem kui paar tuhat aastat, monumentaalsed hauatähised, kivist jms on sisuliselt monumentid ja nad väga ei erinegi tänapäeva monumentidest, sest miks monument tehakse: ta kujundatakse, luuakse ja suunatakse ühiskonda. Nii riiklikul kui ka kohalikul ja isiklikul tasandil tahetakse tähistada oma maailmapildis olulisi asju.

Probleem, et monumentid justkui ei tööta, saab tulla sellest, et ei ole piisavalt ühtset või ühtselt õpetatud sümbolüsteemi, mida monumentis ära tunda. Ehk siis ühiskonnas on tõlgenduste ja arvamuste paljusus. Kui võrrelda totalitaarse ühiskonna monumente, seda, kuidas õpetatakse, mida see monument tähendab, tehakse regulaarseid külastusi sinna ja korratakse seda tähendust üha ja üha, siis muidugi monument töötab väga hästi. Samas kui ühiskonnas, kus peetakse normaalseks, et igapäev on oma arvamus, ei saagi monument sellise ühtse dominantse

tähendusobjektina töötada. Nii et mingis mõttes võib öelda, et demokraatia lahustab monumentid.

Nõrk monument?

Roland: Ma jätkan siit edasi mõistega “Nõrk monument”, mis on iseenesest provokatiivne sõnapaar. See sõnapaar ongi vastuoksus, kaks mõistet, mis vastanduvad üksteisele. Ma tutvustaks neid kahte sõna. Nõrkust, nõrka mõtlemist – tavaliselt mõeldakse selle all midagi negatiivset, sellega ei saada hakkama –, läbikukkumist. Meid hoopis huvitas see vastupidine, et kui positiivne, generatiivne see sõna võib olla. Nõrkus võib tähistada meie jaoks midagi paindlikku, nõtket. Keeruline on seda kohe arhitektuuri tõlgendada, pigem oli oluline ka see mõtteviis. See ei ole uus nähtus, juba 1980-ndatel pajatas sellest näiteks Gianni Vattimo, itaalia filosoof, aga ka Eestis on näiteks Hasso Krull sellest kirjutanud. Väike kirjandus – sinna alla saab tõlgendada mitmeid mõtteid, just see väike, kui see sõna tekkis eesti kultuuri. Väike vs suur, nõrk vs tugev.

Laura: Võib-olla üks huvitav näide, mis sobiks sinna nõrga monumenti teemasse, on Hirvepargi trepid Tallinnas Toompea jalamil, mis on väga huvitav näide, sisuliselt on tegu tavalise igapäevase elemendiga Tallinna linnaruumis, mis on 1936. aasta Toompea müüri projekti taaskindlustamise osa ja selle projekti autor on tuntud eesti arhitekt Herbert Johanson. See on väga kaunis paekivist trepp, kolme mademega, liigub Hirvepargist Toompea lossi poole. Ja peale selle, et see on võib-olla tähenduslik element linnaruumis, sai ta uue tähenduskihistuse 1987. aastal, kui seal toimusid Hirvepargi miitingud ja algas Eesti taasiseisvumise protsess. Alates sellest ajast on seal mälestustahvel – nendele treppidele, tavalisele linnaruumi elemendile, on tulnud juurde selline mäluhiht.

Sümboolika ja muutumine

Jaak: Monumentidesse ja monumentaalkunsti suhtumine, kui seda väga jäikades raamides käsitleda, on lihtsalt igav. See sisaldab väga palju märksõnu ja üks nendest on kahtlemata sümboolika. Sümboolika ja sümbolite muutumine.

Sümbolitest niipalju, et kui ma Rootsis töötasin, siis kaks – ja naljakal kombel Eesti taustaga Rootsi parlamendisaadikut – tegid ettepaneku, et koristada Stockholmist ära kaks vana monumenti, mis olid pühendatud kunagistele kuninglikele isikutele. Ja nende põhjendus oli seejuures see, et sajanditega on Rootsi riik nii palju muutunud, et need kuningad, mis sest, et nad olid “meie valitsejad ja tähtsad ajaloolised isikud”, olid liiga sõjakad. Muidugi ei läinud see roheliste erakonna esindajate esitatud lollus läbi, naiivne lollus, asi vajas ära. Aga mind hämmastas vaatepunkt, mis välistas täielikult selle, et ajaloos väga paljud asjad lihtsalt muutuvad. Ja kui sa allikakriitiliselt, nagu ajaloolased ütlevad, ei lähene materjalidele, sh ka monumentidele, sa ei vaata konteksti, mis pärast, kuidas, siis ei tule enam mingisugusest moderniseerimisest juttu, vaid lihtsalt lammutamisest.

Üks repliik veel sümbolite teemal. **Madonna** on praegusel ajal paljudele lihtsalt üks lavakangelane, staar, laulja, ja tema

religioosne taust on muutunud. Aga paljude usklike jaoks on jumalaema-madonna esikohal, aga mitte lavatäht. Ja kindlasti mõned kuulavad samal ajal lauljat Madonna. Nii et mustvalge ja kitsas ja raamistatud lähene mine nendele suurtele teemamassiividele võib natukene eksiteele viia.

Maarjamäe kommunismiohvrite memoriaal ja m...i monument

Gregor: Järgnevalt räägime Maarjamäe memoriaalist, kommunismiohvrite memoriaalist. Taustast niipalju, et kommunismiohvrite memoriaali hakati looma vahetult pärast Vabadussõja võidusamba püstitamist. Kultuuriministeerium tegeles sellega ja otsustati lähtuda palju vabamalt ning mingis mõttes liberaalsemalt ja lähemalt. Esimene konkurs oli täiesti vaba, võisid osa võtta nii Eesti kui ka välismaa kunstnikud, arhitektid, disainerid, asukoha võis ise valida. Ja mis see endast kujutab, võis ka ise valida. See andis päris toredaid tulemusi, näiteks meenub ühe arhitekti variant, et võiks endised sõjaväelinnakud avada, ja see olekski memoriaal üle Eesti, selline armistatud maastik.

Selle konkursi järel jäi siiski püüinele Maarjamäe, ja laskumata detailidesse, leiti, et kui see Maarjamäe juba on selline ristuvate teede kohtumispaik – seal on nõukogudeaegne teise ilmasõja monument, seal kõrval saksa sõjaväekalmistu –, siis kui see kommunismiohvrite memoriaal sinna kõrvale panna, siis see justkui lepitas, on selline lepitud ruum.

Küsiks teie käest, mis te arvate, kas Maarjamäe on õige paik, just selliste kihistuste osas? Teiseks, mida teha nõukogudeaegse memoriaaliga seal kõrval? Ja laiemalt – mida seal üldse igapäevaselt

KesKus kuulutas Arnold Rüütli presidentuuri ajal välja konkursi presidendi liikuva monumenti kavandi asjus. Selle pani kinni Ilmar Kurvits.

teha, keda sinna viia, kas me peaksime lapsi koolidest viima sinna memoriaali juurde, õpetama? Ja lõpetuseks, kui meil on Vabadussõja võidusammas püstitatud ja kommunismiohvrite memoriaal ka, kas on jäänud veel midagi, mingit suuremat riikliku tähtsusega monumenti-memoriaali, mis tuleks püsti panna – või on see projekt lõpule viidud?

Jaak: Eestlased oskavad suurepäraselt vaielda, kui tahavad, kas või nui neljaks. Aga selle poolest, et seal samas lähedal on väga mitu kihistust, see on päris hea kogum, koht on selles mõttes küll õige. Kuid see küsimus, et kas midagi on veel puudu, siis sa tead ju peast seda – mida teha presidentiga, kelle nimi oli Päts. See vaidlus on lõpetamata ja monument on püstitamata.

Laura: Võib-olla on intrigeeriv fakt, et 2011. aastal küpses eas kolmanda ja neljanda kursuse tudengitena osalesime meie ka sellel esialgsel kommunismiohvrite memoriaali võistlusel ja pakkusime küll täiesti teise asukoha – ja saime auhinna! Aga me pakkusime hoopis Põgari-Sassit asukohaks, mis on üks viimaseid kohti Eesti rannikul, kus oli Eesti Vabariigi valitsusel viimane istung ja palju ootajaid oli, kes lootsid paatidele saada, et Eestist lahkuda. Ja ka see monument, mille me välja pakkusime, oli veidi teise iseloomuga – Põgari-Sassi rand on rannaniit ja me pakkusime sinna välja, nagu Eesti rabades on, käiguteede võrgustiku, millel on ootamatud lõpud ja mis kunagi omavahel päris täpselt kokku ei lähe, nii et kui valid mingi raja, siis ei tea, kuhu satud.

Me oleme seal Maarjamäe memoriaalil päris palju käinud, iga suvi ikka mõne korra. Tegelikult on see linnaruumiliselt hästi suure potentsiaaliga koht. Ja võib-olla see ei olegi halb, et see uus kihistus sinna loodi, aga jube kahju on seda, mis seal olemas on, lagunemas näha samal ajal. Eks see on mõttekoht.

Roland: Kui ma oleksin UFO ja sinna maanduksin, oleksin väga üllatunud, sest inimesed on otsustanud ehitada sellise suure betoonkolaka, kus nad päikese-loomangut vaatavad ja mingi hetk on nad otsustanud selle maha jätta – see on isegi varisemisohus. Ja otsustanud siis sinna kõrvale ehitada järgmise. Natuke teistsuguse, aga väga sarnase isegi arhitektuuriselt. Kui niimoodi ebainimlikult vaadata, siis on see projekt natuke tobe.

Jaak: Kui sa oleksid UFO ja nii kaugele arenenud, et saaksid maanduda, kuhu tahad, siis mis sa maandud sinna, maandu Rae-koja platsi. Sellel oleks mõte.

“Õiged” ja “valed” kohad

Tiit: Monumentidel ilmselt ei ole ainuõiget või puhtvalet kohta, arvan, et see on päris huvitav koht just seepärast, et monumentid, olles ideoloogilised, nende voo- ruse on see, et nad võimaldavad jutustada lugusid ja suhestada neid lugusid, see on kindlasti, mida see koht võimaldab – märgata seal neid erinevaid põhjusi, miks neid monumente pannakse, kuidas need omavahel seostuvad. Minu jaoks seostub Maarjamäe memoriaal Orlovi lossi ja Kadrioru lossiga. Kui panna sinna juurde Kumu, siis jutustuste komplekt, mille sealt võib saada, on päris huvitav.

Gregor: Mulle tundub ka, et Maarjamäe oma on väga tugev monument. Ta vastandub sellele eelnevale maastikule, kõrval asub see taraga piiritletud nõukogude- aegne monument.

Ma olen kaua töötanud Tallinnas giidina ja monumentid on sellised ohtlikud maamärgid – sinna võib kinni jääda mõne küsimusega. Näiteks kui Tallinnas Vabadussõja võidusammast püstitati, siis kiiresti Vabaduse väljakust mööda sõites püüdsin seal seletada, mis seal on – või veel varem, kui oli Pronksõdur olemas –, aga saad kohe aru, et lähed jutuga rappa, kui sul on vaid paar minutit. Ma kujutan ette, et see Pirita sõit muutub nüüd veel keerulisemaks, sest kui sa sõidad sealt mööda, tulevad järjest lauluväljak, siis nõukogude monumentid ja siis kommunismiohvrite oma.

Meenus kuidas, **Tõnis Vint** kunagi kirjutas, et Tallinna mereäär on nagu morbiidne maastik. Seal on järjest **Charles Leroux'** monument, üks härra, kes kukkus oma langevarjuga surnuks, siis tuleb teise maailmasõja monument, siis tuleb Russalka monument, uppunud laev, ja lõpuks veel Estonia märk ka.

Tiit: Ilmselt võib rääkida monumentidest kui eripärasest žanrist, kultuurilis-arhitektuurilisest objektist, ja siis monumentaalsusest kus iganes, aga siin on ilmselt küsimus ka selles, kus me näeme või hoiame sellist tähistustasandit, linnaruumis näiteks, kas see on seotud mingite isikute-objektidega ja siis mingis mõttes on ülejäänud linnaruum täiesti tähendusetu – et teie argipraktikad

ei ole tähenduslikud, aga meil on siin üks sammas, teine sammas, mingi memoriaal, need moodustavad omavahel süsteemi ja seal vahel on tühi ruum.

Mälestusmärgil on oht muutuda üsna morbiidseks – kogu aeg mälestatakse.

Jaak: Ja monumentil on alati oht, kui mõelda sõna semantiliselt või tunnetuslikule poolele, muutuda millekski kivistunuks, monumentaalseks.

Gregor: Aga on veel see koht, kus monumentide küsimus läheb hästi poliitiliseks. Kas monumentid peaksid ühendama rahvast või vastu-

tavaline tore mees ja siis tal tekib selline napakas idee, et ta hakkab metsa monumenti ehitama. Ja siis ta ehitab selle mitmekümne meetri kõrguseks ja seal käib inimesi bussidega seda vaatamas ja siis ta ise hüppab selle monumenti otsast alla. Kukub muidugi surnuks ja ta mae- takse sama monumenti alla. Aga mida ei suuda keegi mätta, on napakad ideed. Ja nii edasi.

(Villu Tamme laulu “Munni monument” täpsed sõnad kõlavad järgmiselt):

Kõik me kandi inimesed teadsid seda meest, tegi tööd ja võttis viina – üldse lahe vend. Ainus viga, mis tal oli, napakas idee, ehitada kodumetsa munni monument.

Salaja ta laande telliskive kokku kandis, polnuks pime näha võinuks teda igal ööl. Ühel päeval kole kaju oligi siis valmis, keset metsa nilbelt kõrgus viie aasta töö.

Mees see ise istus kõrgel kuusepuude kohal, nägid teda ekskursioonid meilt ja võõramaised. Saja meetri kõrguselt ta vaatas alla maha ja siis hüppas alla, hüüdes “Tere õhtust, naised!”

Autor maeti sinnasamma monumenti manu, kuid ei suuda keegi mätta napakaid ideid – nüüd meil Eestis kerkib justkui seemni peale sadu samalaadseid monumente sadu tuhandeid.

Sadu tuhandeid, sadu tuhandeid!

Uued suunad ja tseremooniad

Tiit: Jutu jätkuks pöörduks tagasi tseremooniade, rituaalide juurde – et kui ehitatud monumentid tunduvad jõulised, igavesed, pealesuruvad, siis rituaalid, mis seda iga kord teostavad, ja veelgi enam, sellised uuemad lähenemised monumentaalsusele, kus me püüame sellest kivist loobuda ja teha tegevuslikumaid monumente – need võivad tegelikult olla hoopis jõulisemad ja agressiivsemad selles mõttes, et muudavad ja kontrollivad inimeste käitumist ja tõlgendamist oluliselt radikaalsemalt kui see, et kuskil on kivi, mille keegi kusagile pühendas. Ses mõttes tasub ka nende uute suundade ja uute tseremooniade loomisega olla natuke ettevaatlik. ✕

pidi, ei peaks. Koh- tusin ühe Austria kunstiteadlasega, kes rääkis, kuidas ta oli käinud mõned aastad tagasi Jugoslaavia monumentide reisi. Selline eraldi žanr turisminduses. **Tito** ajal loodi neid tuhandeid ja käiakse läbi umbes paarkümmend, mida siis sotsia- listliku modernismi fännid väga hinda- vad, sellised võimsad monumentid. Ja siis see naine läks sellele reisile; ta tun- nistas, et väga naiivselt häälestatuna – ta läks otsima esteetilist laengut ja esialgu oli ta isegi pahane, kui leidis, et mõned monu- mendid on nii halvas seisus ja isegi lagu- nevad, kuni ta jõudis Bosnias ühe monu- menti juurde, mis oli täiesti uus ja mis pidi sümboliseerima Balkani maade sõprust. Ja see oli tema jaoks nii uskumatult pinna- pealne ja irdne sellest, mis samal ajal toi- mub küla- ja linnatänavatel, kus paljud inimesed teineteist ikka veel vihkavad, päris reaalselt. Talle jõudis kohale, et monumen- tide potentsiaal on just see, et nad toovad välja just erinevad kihistused, äärmused.

Laura: Ma võiks lõpetada üleskutsega, et soovitan kõigil kuulata Youtube'ist ja vaadata videot ka – J.M.K.E. laulu “Monu- ment”. See on väga tore, lugu on umbes selline, et metsas elab üks mees, kes on